

SZABÓ GÁBOR

A titokzatos emberi tényező határai

(Barcsi Tamás: Az ember méltósága. Attraktor kiadó,
Máriabesnyő–Gödöllő 2005)

A magyar etikai-antropológiai szakirodalom régóta nélkülözött egy olyan átfogó jellegű, rendkívül széles áttekintést nyújtó, elemző művet, mint amilyen Barcsi Tamás értekezése az ember méltóságáról. A mű széles körű filozófiatörténeti, pszichológiai, természettudományos, hittudományi és jogi áttekintést nyújt egy olyan értékről, melyre gyakorta szokás hivatkozni a közéleti vitákban épp úgy, mint jogi dokumentumokban, teológiai értekezésekben, vagy éppen művészi alkotásokban.

A szerző széles körű áttekintést nyújt az ember lényegéről és az erre épülő emberi méltóság-koncepciókról, az antik görögöktől és Cicerótól kezdve a modern emberi jogi koncepciókig és Fukuyamáig. Okfejtésén végigvonul az emberi méltóság értelmezése mint deskriptív fogalom, valamint az emberi méltósághoz *való jog* mint normatív kategória egymásra vonatkoztatása. Az európai gondolkodás történetében formálódó, gyakran egymással konkuráló emberi méltóság megközelítések bemutatásán keresztül az olvasó megilletődötten bizonytalanodik el az interpretációk termékeny sokszínűségét látván. Különösen fontos annak tisztázása, hogy az emberi nem méltóságának („absztrakt méltóság”) koncepciói hogyan viszonyulnak az egyes ember individuális („konkrét”) méltóságához. Könnyen belátható, hogy a kétféle méltóság feltételezi egymást.

Amikor a civilizált, és a természetet a technika segítségével átalakító Robinson a szigeten elveszíti utolsó társát, a kutyáját, emberi mivolta megőrzésének egyetlen módja egy másik emberrel való találkozás marad. A másik ember Péntek személyében meg is jelenik előtte, csak hogy Péntek emberevő, civilizálatlan, és a természetet még a maga közvetlenségében tapasztaló, azt kevésbé átalakító, de mégis *emberi* lény. Defoe az egyenlő emberi méltóság elismerésének példaértékű történetét adja. A mű végén a „civilizált” emberek kegyetlenkednek a „barbárokkal”, de Robinson ekkor már jól tudja, hogy az erkölcsi értékesség és az ember *morális státusa* egymáshoz úgy viszonyulnak, hogy az ember mint erkölcsi lény elismerése előfeltételezi mindenfajta morális értékítélet kimondását. A maga módján a civilizálatlan ember is kultúrateremtő lény, aki az állatokhoz képest eszköztelen és védtelen a természet erőivel szemben, aki képes önmaga megfigyelésére, és akinek történelme, története van, amit nem csak *elszenved*, hanem amelyhez egyúttal *viszonyul* is.

Legalapvetőbb morális kötelezettségeink fundamentuma a másik ember *emberként* való elismerése, azaz mindannyiunk *egyenlő* morális státusának tudomásul vétele, akár szélsőséges élethelyzetekben (háború, bűntetés) is. Ebben az értelemben az emberi méltóság egy normatív határ, ami a másik emberrel még morálisan megtehető cselekvések határait jelöli ki. Ez a határ teljességgel elválasztandó az ember erkölcsi érdemeitől

vagy érdemtelenességétől, így a legelvetemültebb embernek is el kell ismernünk a minimális, mindenkinek tételezett méltóságát. Ha egy fuldokló ember segítségért kiált, és egyedül állok a parton, jól tudok úszni és a víz is megfelelő, morális kötelezettségem megkísérelni a segítségnyújtást. Nem kell, hogy tiszteljem vagy szeressem a segítségre szoruló, pusztán ember volta alapján cselekszem.

Ennek a méltóságkonceptciónak a gyökerei igen messzire nyúlnak vissza, az antik szofisták némelyike, a cinikus Diogenész, majd különösen a sztoikus iskola érvelt határozottan emellett. A szerző a keresztény felfogásban az ember istenképűségére alapozott egyenlő méltóság koncepciót hangsúlyozza. Talán kevésbé ismert a reneszánsz gondolkodó, Pico della Mirandola magyarázata az „önteretetés” egyenlő lehetőségéből adódó méltóságról. Ezzel Pico megnyitja az utat a méltóságra, mint az emberi kiteljesedés lehetőségére vonatkozó gondolatok előtt. A huszadik században az egzisztencialisták, különösen Sartre közelíti meg hasonlóan, a minden ember számára egyformán adott „valamivé válás” lehetőségére alapozott módon az ember egyediségét.

A modern természetjogi megközelítések az emberi természetből mint leíró jellegű fogalomból vezetik le a normákat, melyek leggyakrabban éppen az ember morális autonómiájából fakadnak és szabad kiteljesedésének a lehetőségét biztosítják. Az ember morális autonómiájának különösen nagy jelentősége van Kant filozófiájában. Az ember képes a szabad, racionális morális választásra, ilyen értelemben törvényt ad magának. Tisztán racionális a választás, amennyiben nem a természeti impulzusok, nem a természeti szükségszerűség determinálja azt. A természeti kényszer lehet nagyon erős (pl. éhség), mégis visszautasíthatom mondjuk fogolyként az őt által társaim közé bedobott kocot, pedig ez a választás talán az életembe kerül. A méltóságot lehet tehát tagadni, lehet úgy csinálni, mintha nem létezne, de elvenni nem. Eljátszani, feladni csak a méltóságból adódó *emberi tartást* lehet. Kant és követői szerint ugyanis ami egyenértékűvel behelyettesíthető, annak ára van, ezzel szemben az ember, aki egyszeri, megismételhetetlen, és autonóm választásra képes lény, méltósággal bír. Ezt a képességet kell tisztelnem minden másik emberben, hiszen minden ember „önmagában való cél”.

Láthatjuk – és ez „Az ember méltósága” című műből is világosan kiolvasható –, hogy a normatív méltóságfogalom a *sajátosan emberi* feltárásából meríti forrásait. Igen hosszú azoknak a tényezőknek a sora, ami a sajátosan emberi körébe tartozik, és ebben a vonatkozásban úgy tűnik, hogy a szerző szinte a teljességre törekszik mindezek bemutatásában. Érdekesen viszonyul egymáshoz az emberi lényeg mibenlétére vonatkozó válaszok sokasága abból a szempontból, hogy alapvetően a filozófia, a vallás, vagy a természettudományok forrásvidékeiről származik-e. A humán etológia igen komoly eredményeket ért el az emberre, és csak az emberre jellemző tulajdonságok feltárásában. Csak néhány példa: a szexualitás mint a párkapcsolat elmélyítése és kölcsönös örömszerzésre irányuló tevékenység, a jutalom nélküli utánzás (normakövetés) képessége, a nyelvhasználat, a tárgyá tette, saját szükségletek szerint *tervszerűen* átalakított környezet. A csoportműködés magas formája az embernél kiegészül az *én*-tudattal, melyet a maga folyamatában és végességében vagyunk

képesek szemlélni. Mindezek alapján *reflektálunk* a külvilágra, a többi emberre és önmagunkra egyaránt. Ezekből a reflexiókból, sajátosan emberi érzelmekből, és a szintén sajátosan emberi elvonatkoztatási (*absztrakciós*) képességből alakul(hat) ki a művészet, a filozófia és a vallás.

Elfogadom és részben követem Barcsi Tamás szimpátiáját Scheler és Gehlen gondolatai iránt. A fogalmi gondolkodás, az akarati és emocionális aktusok összessége, az ember eszköztelensége a természeti erővel vívott küzdelemben, melyből az emberi kultúra megteremtése következik, valóban fontos részei az ember fogalmának. Gehlennel ellentétben azonban az ember kultúrateremtő, technikát alkalmazó jellegzetességéből szerintem nem arra következtethetünk, hogy az ember nem az állatvilágból emelkedett ki, hanem ellenkezőleg. Ahogy felfedezte magának az eszközhasználatot, úgy vált mellső lába egyre inkább eszközalkotó és használó *kézzé*, úgy fejlődtek vissza karmai, fogyatkozott meg a szőrzete, és növekedett hosszú évezredek során fokozatosan az agytérfogata. Ahogy képessé vált a külvilág egyre inkább „tárgyilagos” megfigyelésére, úgy vált egyre inkább képes saját magával szemben is distanciát tartani, megfigyelni önmagát, reflektálni önmagára. Ezekből a sorozatos reflexiókból, a csoportosság erősödéséből, az absztrakciós képesség erősödéséből, a jutalom nélküli normakövetés megjelenéséből fejlődik ki az emberi moralitás, majd a *szabad erkölcsi választás*, mely véleményem szerint az emberi méltóság *igényének* legbiztosabb alapja.

Vitába szállnék tehát a szerzővel ott, ahol arra hivatkozik, hogy a biológiai alapon értelmezett emberi sajátosságokra építve „meglehetősen nehéz egy emberi méltóság elméletet kidolgozni”. (84. o.) Továbbá, szerintem az ember metafizikai különállására, mondjuk az evolúcióban bekövetkező „ontológiai ugrás” elfogadására sincs szükség ehhez. Ez persze korántsem zárja ki azt, hogy az ember lényegét *metafizikai* kategóriákkal próbáljuk megragadni. Metafizikai, amennyiben tapasztalati úton megnyugtató módon igazolni nem tudom. Hiszen azt a *hitünket*, hogy az ember egyszeri és megismételhetetlen, hogyan is tudnánk tapasztalati úton igazolni? Tudjuk, hogy a genetikai kódoknak, a környezetnek és a neveltetésünknek, a múlt és jövő-tudatunknak egyaránt szerepe van abban, hogy mit valósítunk meg önmagunkból, hogy mivé leszünk, hogy miként reagálunk egyes élethelyzetekre. Ezeknek a tényezőknél az egymáshoz viszonyított aránya továbbra is a hit kérdése. Mivel az ember egyik lényegi tulajdonsága, hogy *viszonyul* a természethez, és nem pusztán csak alkalmazkodik hozzá, valamint hogy *viszonyul* önmagához is és hogy van haláltudata, ezért nyilvánvalónak látszik, hogy ezeknek a viszonyulásoknak az összetettsége és bonyolultsága a maga teljességében feltárhatatlan, mint ahogyan azt sem tudjuk biztosan megválaszolni, hogy meddig osztható az anyag. Véleményem szerint ennyiben létezik csupán *titokzatos emberi tényező*, és ez szűkebb annál, amit Fukuyama X-tényezőnek nevez, és Barcsi Tamás is elfogad. (111. o.) Ebből persze nem kell arra a következtetésre jutnunk, hogy minden, ami sajátosan emberi, teljességgel feltárható természettudományos módszerekkel, továbbá elfogadhatjuk, hogy ez a lehetőség több riasztó következménnyel járna, mint pozitívval, ahogy ezt a szerző a biotechnológiai forradalom lehetséges veszélyeinek tárgyalásánál ki is fejt. De az ember nyughatatlan lény, és

fáradhatatlanul kutatja a titkot, ez esetben saját lényegének titkát. Mindenesetre az ember „titkáról” szerintem leghitelesebben a művészet képes véleményt közvetíteni. A művészet ugyanis üzen, és nem magyaráz.

A racionálisan dönteni képes emberre alapozott méltóság kiterjesztésének számos iránya lehetséges, ezekkel a szerző is foglalkozik. Agysérültek, szellemi fogyatékosok, magzatok, kómában lévők méltóságával kapcsolatban érdekes érveket olvashatunk a „Méltóság mint gondoskodás” című fejezetben, melynek lényege, hogy „minden ember egy gondoskodásra szoruló lényként születik, (...) nincs biológiai jellegű magyarázat az öregekkel, betegekkel, fogyatékosokkal való törődésre, semmilyen más teremtménynél nem találunk ilyen jellegű gondoskodást”. (110. o.)

Sajátos kihívást jelenthet az ember metafizikai különállására építő méltóság-megközelítésekkel szemben az ökológiai etika számos irányzata, valamint a keleti vallások, különösen a buddhizmus. Az élő bolygó (Gaia) hipotézise olyan, sajátosan önfejlődő és önfenntartó rendszerként tekint bolygónkra, amely mindig az egyensúly állapotára törekszik, teljességgel megfosztja az embert metafizikai különállásától. Az ember méltósága itt csak más élőlényekhez és az élettelen természethez való *viszonyban* értelmezhető, leginkább az alapján, hogy az emberi kultúra az ökológiai egyensúly felbillentését vagy megőrzését szolgálja.

Barcsi Tamás könyve igen értékes gondolatokat tartalmaz az emberi méltósághoz való jog alkalmazásának, védelmének problémáival kapcsolatban. Részletesen foglalkozik a fenti elv alkotmányokban való megjelenésével, külön kitér az *igazságosság* kérdéseire, és a kulturális vallási különbségekből következő eltérő felfogásokra.

A szorosabb értelemben vett alkalmazott etikai rész a méltóság-interpretációk gyakorlati erkölcsi problémák kapcsán felmerülő eltéréseit veszi számba az abortusz, a humán reprodukció, a halál és az emberi méltóság viszonya, valamint az eutanázia vonatkozásában. A szerző alkalmazott etikai állásfoglalásai következetesen illeszkednek saját emberi méltóság koncepciójához. Az abortusz kapcsán megfogalmazott álláspontja meglehetősen szigorúnak tűnik az eutanáziával, a halálbüntetéssel és az öngyilkossággal kapcsolatos felfogásához képest. Az abortuszt egy méltósággal rendelkező lény elpusztításának tartja, amelyet csak kivételes esetekben tart indokolhatónak. A recenzens ettől lényegesen eltérő álláspontját azzal tudja indokolni, hogy felfogásában a méltóság alapja a morális autonómia, az én-tudat, illetve az azokkal az emberekkel kapcsolatos minimális morális kötelezettségeink, melyek az *élve született*, de tartósan gondoskodásra szoruló embertársaink iránt fennállnak. Az anyaméhben fejlődő embrió, legalábbis a terhesség meghatározott szakaszáig bizonyosan nem rendelkezik ezekkel a képességekkel. A katolikus egyház által képviselt nézet szerint a fogantatás egyúttal átlelkesülés is, és a terhesség megszakítás bűn, mert ez beavatkozás az isteni tervbe.

Ez a nézet több ponton is tarthatatlan a humanista etika felfogása szerint: A katolikus okfejtés alapján az egész orvostudomány, amelyik akár befolyásolni is tudja a halál időpontját, beavatkozás az isteni tervbe. Az emberi szabad akarat tanával magyarázzák a teológusok a *teodícea*, azaz a világban való rossz problémáját, hiszen a tudás fájának gyümöl-

csét megkóstoló ember azzal üzetett ki a paradicsomból, hogy vállára kellett vennie döntései következményeit, ez a pillanat a morál *genezise*. Ha egy tömegeket elpusztító járványt az orvostudomány kitartó erőfeszítéseinek eredményeként sikerül megfékezni, akkor mi az isteni terv ellen való? A járvány kitörése isteni büntetés volna, míg az orvosok sikere, a fáradhatatlan és szabad akarattal rendelkező ember törekvése pedig pusztán illetéktelen beavatkozás? Az emberi szabad akarat és az isteni terv egymáshoz való viszonya önkényes magyarázatokra kénytelen szorítkozni. Számomra tragikusan érthetetlen, hogy miközben a papok élő emberek megölésére alkalmas fegyvereket, ölni induló katonákat áldanak meg, eközben isteni tervről magyaráznak. A humanista etika szerint ugyanis az ember rendeltetése és célja nem lehet más, mint saját magának, életének (az egész emberiség életének) megőrzése. Élni pedig azt jelenti, „hogyan képességeit nem valamilyen, az ember fölött álló hatalom, hanem a saját maga céljára használja, azt, hogy értelmet ad életének, hogy emberként él”¹. Értelmet adni életünknek csak *születésünk után* lehetséges. Kétségtelen, hogy az abortusz egy kezdődő, de még nem elkülönült *élet* elpusztítása, de nehezen védhető morálisan az az álláspont, hogy az anyát *kényszerítjük* a magzat kihordására és megszületésére annak ellenére, hogy ez ellen ő tiltakozik. Az erkölcsi autonómiára épülő emberi méltóságból következik az anya megfontolt és felelős döntése, hogy nem kívánja kihordani magzatát, és az a lehetőség is, hogy az anya annak dacára dönt a kihordás és a szülés vállalása mellett, hogy *nem kívánt* teherbe esni. Ehhez már csak annyit, hogy az abortusz vitában elsősorban *nők* hangját szeretném hallani, különösen olyanokét, akik már valaha szültek gyermeket. (A magyar alkotmánybírák egy kivételével férfiak).

Összegzésképpen: Barcsi Tamás könyvében sok oldalról, nem tankönyv-szerű távolságtartással, de nem is propagandisztikus küldetésstudattal közelíti meg a címben jelzett fogalmat. A rendkívül informatív és gondolatébresztő kötet hasznos útmutatást adhat az etika iránt érdeklődő laikusoknak, egyetemi hallgatóknak, illetve hivatásukat gyakorló orvosoknak, lelkészeknek, jogászoknak, szociális szakembereknek, és mindannyiuk számára termékeny disputáknak szolgálhat alapjául.

1 Vö. Fromm, E.: *Az önmagáért való ember*. Napvilág kiadó, Budapest 1998, 210. o.

A Századvég VÁLASZTÁSI KÜLÖNSZÁM tartalmából

STUMPF ISTVÁN:

A pártrendszer koncentrálódása

GAZSÓ TIBOR – KEN BENOIT:

A választói preferenciák dinamikája és a választási előrejelzés lehetőségei

TÓTH ZSOLT:

A 2006. évi választás exit poll vizsgálatának eredménye, és a miniszterelnök-jelölti vita nézői tetszésvizsgálata

KITTA GERGELY:

A weblog a politikai kommunikációban

KITTA GERGELY – HÉJJ DÁVID:

A 2006. évi választások kampánykommunikációja

KISGYŐRI ROLAND:

Kis pártok a hatalom vonzásában

KERN TAMÁS – SZABÓ ANDREA:

A választási eredmények területi dimenziói

Szerzőink figyelmébe!

1. A beküldött és a lap jellegének megfelelő írásokat szakértők bevonásával a Szerkesztőbizottság bírálja el.

2. A közlésre benyújtott tanulmány még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet.

3. A tanulmány szövegét nyomtatott kéziraton kérjük leadni, A/4-es méretű papíron, széles margóval, dupla sorközzel. A tanulmányt kérjük e-mailban is elküldeni a szerkesztőség címére.

4. A szöveg első lapja a címlap, amelyen a szerző(k) neve, foglalkozása, végzettsége, munkahelyének megnevezése, e-mail címe a cikk címe (alcíme) szerepeljenek és az esetleges köszönetnyilvánítások *-gal jelölt lapalji jegyzetben.

5. A szövegtörzshöz csak olyan lábjegyzetek kapcsolódjanak, amelyek a főszöveghez fűznek megjegyzéseket, kiegészítéseket stb. Pusztán irodalmi hivatkozásokat tartalmazó lábjegyzetek ne legyenek. A lábjegyzeteket lapalji jegyzetként kezeljük. Az irodalmi hivatkozások a főszövegben szerepeljenek a következő formában:

- ha a hivatkozott mű szerzője szerepel a szövegben, a név után zárójelben legyen a hivatkozott mű megjelenésének éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: Piroska (1999: 15–16),
- egyéb esetekben (idézet stb.) zárójelben szerepeljen a szerző(k) neve, a megjelenés éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: (Tóbiás–Benedek 1999: 13),

6. A szövegben szereplő táblázatokat számozva, címmel ellátva kérjük. A táblázatok címe, az oszlopok és sorok megnevezése, a magyarázatok a cikk nyelvén íródjanak. Nem fogadjuk el tehát az adatelemző, adatfeldolgozó programokból kikerült nyers, szerkesztetlen, a szövegbe pusztán beillesztett táblázatokat. Amennyiben a szerző ábrát kíván közölni, ezt külön lapon, a kívánt formában megrajzolva kérjük leadni.

7. A szövegtörzs után, külön lapon kezdve kérjük az irodalomjegyzéket. Az irodalomjegyzék a szerzők neve szerint szigorú betűrendben tartalmazza a szövegtörzsben és a lábjegyzetben hivatkozott teljes irodalmat olyan módon, hogy a szövegbeli hivatkozásokat az irodalomjegyzékben azonosítani lehessen. Az irodalomjegyzék ne tartalmazzon a szövegben nem hivatkozott művet. Az irodalmi hivatkozások három alapformája a következő:

- könyv: szerző(k), a megjelenés éve: a mű címe, a kiadás helye: a kiadó neve,
- folyóiratcikk: szerző(k), a megjelenés éve: a cikk címe, a folyóirat neve (az évfolyam sorszáma), a szám sorszáma, a cikk kezdő és befejező oldalszáma,
- gyűjteményes kötetben szereplő cikk: a szerző(k) neve, a megjelenés éve: a cikk címe, In: a gyűjteményes kötet szerkesztőjé(i)nek neve (szerk. vagy ed(s), vagy Hrsg.), a kötet címe, a kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és utolsó oldalszáma.

8. Külön lapon kérjük mellékelni a tanulmány legfeljebb 200 szót tartalmazó tartalmi összefoglalóját (abstract) magyar és angol nyelven.